

התיירא יעקב ולא עלה בסולם

מים ראשונים: רבים וטובים הרחיבו דרשותיהם והגיונם בחלום סולם יעקב. ואף אנו שלחנו בו יד בדברינו **סולם – סמל יעקב**, וכמו כן בדף **עולים ויורדים**. נקווה שנוסיף טעם וריח גם בדף זה.

ויחלם והנה סולם מצב ארצה וראשו מגיע השמימה והנה מלאכי אלהים עלים ויורדים בו: (בראשית כח יב).

ויקרא רבה כט ב פרשת אמור – שתי דרשות סמוכות וצולבות

פתיחה

ר' נחמן פתח: "ואתה אל תירא עבדי יעקב נאם ה' ואל תחת ישראל כי הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ שבטים ושב יעקב וישקט וישאנו ואין מחריד: כי אתה אני נאם ה' להושיעך כי אעשה כלה בכל הגוים אשר הפצותיך שם אך אתה לא אעשה כלה ויסרתך למשפט ונקה לא אנקד" (ירמיהו ל י-יא).¹

דרשה ראשונה – נתיירא יעקב ממלכות אדום

"אל תירא עבדי יעקב" – מדבר ביעקב, שכתוב: "ויחלום והנה סולם מוצב ארצה ... והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו" (בראשית כח ב) – אמר ר' שמואל בר נחמן: וכי עלת על דעתך שמלאכי השרת היו? ולא לא היו אלא שרי אומות העולם!² ... מלמד שהראה הקב"ה ליעקב אבינו שְׁרָה של בבל עולה שבעים חֲנֻקִים³ ושל מדי⁴ עולה חמישים ושנים חֲנֻקִים ושל יון מאה ושמונים,⁵ ושל אדום עולה ועולה – ולא יודע כמה.⁶ באותה שעה נתיירא יעקב אבינו, אמר: אפשר שאין לזה ירידה? אמר לו הקב"ה: "ואתה אל תירא עבדי יעקב" אפילו אתה רואה אותו שמגיע לשמים,⁷ משם אני מורידו, זהו שכתוב: "אם-תגביה פנשר ואם-בין פוכבים שים קנף משם אורידך נאם-ה' " (עובדיה א ד).⁸

דרשה שנייה – נתיירא יעקב ולא עלה

"ויחלום והנה סולם מוצב ארצה ... והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו" – ר' ברכיה ור' חלבו בשם ר' שמעון בן מנסיא משום ר' מאיר: הראהו שרה של בבל עולה ויורד, ושל מדי עולה ויורד, ושל יוון עולה ויורד, ושל אדום

¹ דרשה זו ממוקמת בפרשת המועדות שבספר ויקרא, פרשת אמור, על הפסוק של ראש השנה: "בחודש השביעי באחד לחודש יהיה לכם שבתון זכרון תרועה וכו'". הדרשה פותחת בנבואת ירמיהו על הגאולה לעתיד לבוא, אשר תציל את העם מהמשך הגלות המחרידה את נפשו ומכלה את כוחותיו, ויחזור העם לשבת בארץ ברוגע ונחת: "שקט ושאנו ואין מחריד", אבל לא בלי ייסורים ומשפט. בנבואה הצופה פני עתיד, קורא הנביא לעם "אל תחת ישראל" מהקשיים הנלווים לגאולה העתידה (חבלי משיח?), ובה בעת הופך כיוון אל פני העבר – אל ספר בראשית. "ישראל" ו"עבדי יעקב" הם יעקב האיש בנם של יצחק ורבקה, ו"אל תחת" קשור לחלום הסולם. שינוי כיוון זה והקשר לראש השנה צריכים עיון מיוחד, אבל אנחנו נתמקד בתכני שתי הדרשות להלן שמצינות את תגובתו של יעקב לחזיון הסולם והמלאכים העולים ויורדים בו – מה בחזיון זה גרם ליעקב להתייירא. דרשות אלה ממוקמות במדרש ויקרא רבה שבידנו (בהקשר ראש השנה, כאמור), אך נראה ששייכות יותר לבראשית רבה.

² משום שאילו היו אלה מלאכי השרת היה כתוב בהם "יורדים ועולים", כל כורחנו שמדובר במלאכים 'ארציים' המסמלים את שרי האומות. אך רש"י, בהתבסס על בראשית רבה סח יב, פותר את העולים לפני היורדים במלאכי ארץ ישראל שהסתלקו ומלאכי חוץ לארץ שירדו. ואם תשאל מי שמר על יעקב בתפר בין שניהם? התשובה היא: "והנה ה' ניצב עלי".

³ שלבים בסולם. ראו במילונים. והיום משמשת מילה זו לקשירה, סגירה וחבישה.

⁴ היא פרס שבאה אחרי בבל וכללה את מדי. פעמים שמדי נזכרת כמלכות בפני עצמה ופעמים כחלק ממלכות פרס. ראו מגילת אסתר פרק א, דניאל פרקים ה ו.

⁵ שר כל אומה עולה שלבים בסולם כמספר השנים ששלטה האומה שלו בעולם (או ששעבדו את ישראל) ואין זה מספר מדויק.

⁶ שמלכות אדום עדיין שלטת, בתקופת הדרשן, ואין לראות את סופה.

⁷ בנוסח אחר: "אפילו אתה רואה אותו שהוא עולה וישוב אצלי".

⁸ כך בנבואת עובדיה המוקדשת רובה ככולה לממלכת אדום ואחרייתה. ראו דברינו **הפסרת השבת – חזון עובדיה** בפרשת וישלח. ראו הפסוק המלא שם: "הנה קטן נתתיך בגוים בזוי אתה מאד: זדון לבך השיאך שכני בחגויסלע מרום שבתו אמר בלבו מי יורדני ארץ: אם-תגביה פנשר ואם-בין פוכבים שים קנף משם אורידך נאם-ה'", והשוו עם הפסוקים בירמיהו מט טו-טז: "כִּי־הִנֵּה קָטָן נִתְתִּיךָ בְּגוֹיִם בְּזוּי בְּאֲדָם: תִּפְלַצְתָּךְ הַשָּׂיָא אֲתָךְ זָדוֹן לִבְךָ שִׁכְנִי בְּחַגְוֵי הַסְּלַע תִּפְשִׂי מְרוֹם גְּבֻעָה כִּי־תִגְבִּיהַ פְּנֶשֶׁר קִנְף מִשָּׁם אֲוִרִידְךָ נְאֻם־ה' – לְעַנְיֵינוּ, דְּרַשָּׁה זֹה שֶׁל ר' נַחֲמָן, או שְׂמַא שֶׁל ר' שְׂמוּאֵל בֶּר נַחֲמָן (בְּנו שֶׁל הַפּוֹתַח?) – לְהֵלֶן 'הַדְּרַשָּׁה הָרִאשׁוֹנָה' – מַעֲיָדָה עַל זְמַנָּה בְּאוֹפֵן בְּרוּר: יְמֵי הַאִימְפֵּרִיָּה הַרומִית כְּשֶׁהִיא בְּשִׂיא כּוּחָה וְלֹא נִרְאָה סוֹפָה בְּאוֹפֵן. רומא לנצח - Roma Aeterna. יעקב רואה את שרה של אדום היא רומא "עולה ועולה - ולא יודע כמה", והוא נחרד. הקב"ה מרגיעו שסוף מלכות רומא ליפול גם היא, וכפי שעם ישראל שרד את בבל, מדי ופרס ויוון, כך הוא ישרוד גם את רומא. וכנבואת ירמיהו: "כי אתה אני נאם ה' להושיעך כי אעשה כלה בכל הגוים אשר הפצותיך שם אך אתה לא אעשה כלה ויסרתך למשפט ונקה לא אנקד".

עולה ויורד. אמר לפניו: ריבון העולמים כשם שיש לאלו ירידה כך יש לי ירידה? אמר לו הקב"ה: "אל תחת" - עלה, שאתה עולה ואין אתה יורד. ואעפ"כ נתיירא ולא עלה. ... ר' מאיר היה דורש: "בכל זאת חטאו עוד ולא האמינו בנפלאותיו" (תהלים עח לב) - מדבר ביעקב שלא האמין ולא עלה. אמר לו הקב"ה: יעקב, אילו האמנתה ועליה שוב לא היית יורד. עכשיו שלא האמנתה ולא עליה, הרי בניך נאחזים באומות ומסתבכים במלכויות. ממלכות למלכות, מבבל למדי וממדי ליוון ומיוון לאדום.⁹ אמר לפניו: ריבון העולמים, לעולם? אמר לו הקב"ה: "אל תירא עבדי יעקב ואל תחת ישראל כי הנני מושיעך מרחוק" (ירמיה ל י) - מגליא ומאספמיא ומחברותיה. "ושב יעקב ושאנן ואין מחרידי". "ושב יעקב" - מבבל, "ושקט" - ממדי, "ושאנן" - מיון, "ואין מחרידי" - מאדום.¹⁰

"כי אעשה כלה בכל הגוים אשר הפיצותיך שמה" - אומות העולם שהן מכלים את שדותיהם: "כי אעשה כלה בכל הגוים אשר הפיצותיך שמה". אבל ישראל שאין מכלים שדותיהם כמה דאת אמרת: "לא תכלה פאת שדך" - "לא אעשה כלה".¹¹

"ויסרתך למשפט" - מייסרך אני ביסורים בעולם הזה, כדי לנקותך מעונותיך לעולם הבא. אימתי? "בחדש השביעי באחד לחודש".¹²

מים ביניים - שתי השקפות עולם

נשוב ונסקור את שתי הדרשות לעיל בסדר ההפוך - מהשנייה לראשונה. הדרשה השנייה מציגה גישה 'אקטיבית' ביחסי עם ישראל והאומות השולטות (והמתחלפות) בעולם ומשעבדות, בין השאר, את עם ישראל. הדרשן עומד בתקופה בה האימפריה הרומית בשיא כוחה ואין סופה נראה באופק. אבל בחלום הסולם של יעקב שיסודותיו בספר בראשית ותולדות אבות האומה, כבר נגזר גם על רומא לירד והדרשן מצפה מצאצאי יעקב שיעזו ויעלו בסולם.¹³ אולי לא ציפייה לעליה של אימפריה שמשעבדת עמים אחרים ושולטת בעולם כאותן ארבע ממלכות, אבל לפחות להתייצב כאומה עצמאית ששוב אינה משועבדת לממלכה כלשהיא ומוכנה להילחם על חרותה - אומה שרק הקב"ה נצב עליה. אם רק יעז בית יעקב, יושלמו הן חזיון ברית בין הבתרים של אברהם והן חלום הסולם של יעקב. אבל יעקב לא משתכנע, גם אחרי שמובטח לו: "אילו האמנת ועליה - לא היית יורד". אולי באמת משום שלא הבין שעלייתו איננה להיות אימפריה כשאר הממלכות, אלא עצמאות וריבנות.¹⁴

⁹ דרשה זו מזכירה את המדרשים על ברית בין הבתרים שבעקבות "במה אדע כי אירשנה" שאמר אברהם, ניתנה לו הבחירה בין גיהנום ומלכויות; "אברהם ברר לו המלכויות" (בראשית רבה מד כא) או "הקב"ה ברר לו המלכויות" (שמות רבה נא, פסיקתא דרב כהנא ה). המדרש יוצר קשר והמשכיות בין סבא אברהם והנכד יעקב - חלום הסולם הוא המשך של מחזה ברית בין הבתרים. ואם תאמר שלאברהם הובטח "ודור רביעי ישובו הנה", הנה המשך המדרש להלן מבטיח פדות וגאולה גם לבני יעקב. אם לא בדור הרביעי, אזי לאחר המלכות הרביעית. ראו אגב בנוסח המקבילה בתנחומא פרשת ויצא (הערה 12 להלן), שמזכיר גם בסולם יעקב את ארבע המלכויות: "א"ל הקב"ה ... הואיל ולא האמנת הרי בניך משתעבדין בהללו ד' מלכויות בעולם הזה במסים ובארנוניות ובגולגליות".

¹⁰ עפ"י דרשה זו - להלן 'הדרשה השנייה' - חוסר האמונה של יעקב הוא 'בחיר האבות', גרם לגלויות ושעבוד המלכויות! מטרת חלום הסולם הייתה להבדיל את שבט יעקב מאומות העולם שעולות ויורדות ולטעת בלב יעקב את ההכרה שהוא שונה מהם. הנה, גם מלכות אדום היא רומא, שבימי הדרשן היא בשיא כוחה, יורדת לבסוף. אתה יעקב, אם רק תעז ותעלה, שוב לא תרד. אבל יעקב "התיירא ולא עלה". יעקב לא האמין שהוא לא נתון בידיו של 'שר ההיסטוריה'. אם כל המלכויות הגדולות האלה, סופם שנפלו וירדו, כולל רומא הגדולה והחזקה וארוכת השנים מכולן, מי ערב לו שגורלו יהיה שונה? ואם תאמר שהרי הקב"ה קורא לו לעלות, יודעים אנחנו כמה החטא גורם (ברכות ד ע"א, בדברינו [אין הבטחה לצדיק בעולם הזה](#)). מדרש זה מזכיר החמצות אחרות של עם ישראל, כגון בקריעת ים סוף: "אילו אמרו ישראל על הים: ה' מלך לעולם ועד, לא הייתה אומה ולשון שולטת בהן לעולם. אלא אמרו: ה' ימלוך לעולם ועד - לעתיד לבא" (מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דשירה פרשה י), את החמצה ברגע ההתעלות של מתן תורה: "בשעה שאמר הקב"ה לישראל: מי יתן והיה לבבם זה להם, היה להם לומר: תן אתה" (עבודה זרה דף ה ע"א), ואולי גם את חטא העגל: "ר' מאיר אומר: אפילו בשעה שהיו אומרים כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע היו אומרים בפייהם אחד ובלבם אחד" (במדבר רבה ז ד) - אותו רבי מאיר שדורש כאן שנתיירא יעקב ולא עלה "ולא האמינו בנפלאותיו". רגע האפשרות להתעלות מעל לתהפוכות נפש האדם ומאורעות העולם הוחמץ! ראו דברינו [השעה שהוחמצה?](#) בפרשת כי תבא.

¹¹ דרשה זו שמחזירה אותנו לפסוקים בירמיהו בהם פתח ר' נחמן, יכולה להתחבר לפנינו ולאחור. בזכות שעם ישראל לא מכלה את שדותיו ומקיים מצוות מתנות עניים (איפה? בגלות?) הוא לא יתכלה כפי שאומות העולם כלים, ויזכה לחזור לארץ מתפוצות הגולה. אבל חזרה זו לא תהיה בלי משפט, לא תהיה בלי ייסורים, ומכאן החיבור גם לפנינו לראש השנה הוא יום הדין.

¹² סיום זה ועצם מיקום הדרשה בראש השנה בפרשת המועדות, פרשת אמור ספר ויקרא, מחייב עיון מעמיק יותר: מה יכול להיות הקשר בין חלום הסולם של יעקב ויום הדין של בני יעקב? ועל כך יש לדון בנפרד. ראו מקבילה לדרשה זו בפסיקתא דרב כהנא כג, גם הוא על ראש השנה (יש מקבילות רבות ודרשות חוזרות בין מדרש ויקרא רבה ומדרש פסיקתא דרב כהנא). אבל מדרש תנחומא, המאוחר לויקרא רבה ולפסיקתא דרב כהנא, ממקם דרשה זו בפרשת ויצא (סימן ב) ומתעלם מהסימנת של הקשר לראש השנה. אנחנו הבאנו את נוסח ויקרא רבה, אבל בדומה למדרש תנחומא, התמקדנו בחלק הדרשה שנוגע לחלום הסולם - למורא של יעקב מתהפוכות "עולים ויורדים" של 'שר ההיסטוריה' ויחסו של עם ישראל לתהפוכות אלה.

¹³ שכן היא הממלכה הרביעית.

¹⁴ ואולי משום שהבין שגם על ריבונות ועצמאות יש להילחם. ראו הפסוק "אֲשֶׁרִי אֶדְם מִפֶּיֶךָ תָּמִיד" (משלי כח יד) שנבחר כפתיחה לסיפור קמצא ובר קמצא בראש אגדות החורבן.

באה הדרשה הראשונה ומציגה את הגישה הפאסיבית. אין לדרשן שום טענות 'אקטיביות' כלפי יעקב. אנחנו עדיין תחת ידה הקשה של רומא וכל מה שאנו מבקשים הוא לראות ולדעת שבדומה לממלכות שהיו ונעלמו, וגם מידם סבלנו, כך גם יבוא הקץ על מלכות רומא היא אדום. סגולת עם ישראל היא יכולתו לשרוד בין ממלכה לממלכה כ"כבשה העומדת בין שבעים זאבים" (אסתר רבה י יא).¹⁵ הזאבים יִקְלוּ והכבשה תמשיך לרעות (ולפקוח שבע עיניים מהיכן יבוא הזאב הבא). אם רק נובטח ששום ממלכה לא תשתעבד בנו עד אינסוף, עד כלות כוחותינו - דיינו. ראו הדיאלוג בין הנביא לקב"ה בספר עמוס פרק ז: " ... וְאָמַר אֲדֹנָי ה' סָלַח נָא מִי יָקוּם יַעֲקֹב כִּי קָטָן הוּא: ... נָחַם ה' עַל זֹאת לֹא תִהְיֶה אָמַר ה' ". החיים שלנו כבני אברהם, יצחק ויעקב, הם ברגלי הסולם, בלי עליות דרמטיות וממילא גם בלי ירידות דרמטיות. יוצר הדרשה השנייה מצפה, בעקבות קריסת הממלכות, לזקיפת קומה של עם ישראל, לריבונות ועצמאות ולקחת גורל העם בידיו, אם לא לממלכה שמשעבדת עמים אחרים. יוצר הדרשה הראשונה, לעומת זאת, מסתפק בהרבה פחות מזה: שרידות ותמרון בין 'המעצמות' – כבשה בין זאבים. גישה זו מעוגנת גם בדרשות על הפסוק בישיעהו כו כ: "לֶךְ עִמִּי בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וְסָגַר דְּלֹתֶיךָ בְּעֵדֶיךָ חֲבִי כְּמַעֲט רָגַע עַד יַעֲבֹר זָעַם". ראו גם דברינו [לא מאסתים ולא געלתים לכלותם](#) בפרשת בחוקותי.

אוצר המדרשים (אייזנשטיין) שמעון בן יוחאי – מלכות ישמעאל

אלו הן הנסתרות שנגלו לרבי שמעון בן יוחאי כשהיה חבוי במערה מפני קיסר מלך אדום, ועמד בתפילה ארבעים יום וארבעים לילה והתחיל כך: "ה' אלהים צְבָאוֹת עֲדֹמְתֵי עֲשָׁנָה בְּתַפְלַת עֶמְקָךָ" (תהלים פ ה).¹⁶ מיד נגלו אליו סתרי הקץ וסתומות והתחיל לישב ולדרוש: "וירא את הקני" (במדבר כד כא).¹⁷ כיון שראה מלכות ישמעאל שהיא באה, התחיל לומר: לא דיינו מה שעשה לנו מלכות אדום הרשעה, אלא אף מלכות ישמעאל. מיד ענה לו מטטרון שר הפנים ואמר לו: אל תירא בן אדם, שאין הקב"ה מביא מלכות ישמעאל אלא כדי להושיעכם מזאת הרשעה. והוא מעמיד עליהם נביא כרצונו וכבוש להם את הארץ, ובאים הם ויחזיקוה בגדולה, ואיבה גדולה תהיה ביניהם ובין בני עשו.¹⁸ ענה לו רבי שמעון ואמר: ומנין שהם ישועה לנו?¹⁹

שבת שלום

מחלקי המים

מים אחרונים: השארנו פתוח את הקשר של דרשה כפולה זו לראש השנה, היינו, מה פשר מיקום דרשות אלה בויקרא רבה פרשת אמור ולא בבראשית רבה על פרשת ויצא. נשארנו גם ב'צריך עיון' על ישראל שנגאלים בזכות ש"מכלים שדותיהם", היכן? בחוצה לארץ? האם מתנות עניים נוהגים לפנים משורת הדין או ממידת חסידות גם בחו"ל? האם הכוונה למצוות צדקה בכללותה? (ראו היכן הרמב"ם ממקם את הלכות צדקה). נשמח לשמוע רעיונות והגיגים בעניינים אלה מפי שואבי המים.

¹⁵ ראו ביטוי זה בדיאלוג בין הקיסר אדריאנוס ור' יהושע. אדריאנוס הוא שאומר: "גדולה היא הכבשה שעומדת בין שבעים זאבים" ור' יהושע עונה לו: "גדול הוא הרועה שמצילה ושוברם לפניה".

¹⁶ פרק פ בתהלים מכיל פסוקים קשים שאנו אומרים בשעת צרה ותענית. ראה מדרש תהלים (בובר) מזמור עד: "משכיל לאסף למה אלהים זנחת לנצח יעשן אפך בצאן מרעיתך. זהו שאמר הכתוב: אתה ידעת ה' זכרני ופקדני והנקה לי מרודפי אל לארך אפך תקחני (ירמיה טו טו). אתה ארך אפים ... ואני קצר רוח וילוד אשה ... ואם אתה בא להאריך עמנו, אין בנו ממש ומתים אנחנו. וכן אסף אמר: למה אלהים זנחת לנצח. עד עכשיו עשן אפך עולה לפניך, יעשן אפך בצאן מרעיתך וכו'".

¹⁷ בנבואת בלעם! רשב"י דורש את נבואות העתיד של בלעם! ראה הפסוק שם (סוף פרשת בלק): "וְהָיָה אָדוֹם יִרְשָׁה וְהָיָה יִרְשָׁה יִשְׁעִיר אֶבְיָו וְיִשְׁרָאֵל עֵשָׂה חֵיל", ממנו רצה כנראה רשב"י ללמוד על הגאולה שתבוא בסוף מלכות אדום (היא רומי).

¹⁸ אולי זה באמת הפתרון: שבני עשו (הנצרות, המערב), ילחמו עם בני ישמעאל (האיסלאם, המזרח), ושרק נשרוד ולא נישחק ביניהם.

¹⁹ ובהמשך המדרש שם, מטטרון עונה לרשב"י מפסוק בישיעהו (כא ז): "רכב צמד פרשים ... רכב חמור רכב גמל" - פסוק שמלמדנו שרק אחרי שיבוא 'רכב הגמל' (מלכות ישמעאל), יבוא 'רכב החמור' הוא המשיח. ובלשון מטטרון שם: "כיון שהוא יוצא רוכב על גמל צמחה מלכות בידי רוכב על חמור". הופעת מלכות ישמעאל במאה השביעית לספירה הייתה נקודת שבר גדולה. עוד העיניים מייחלות לנפילתה של רומא ולהופעת מלכות ה' בעולם כהבטחת הנביאים וכמדרשים על ארבע המלכויות (תנחומא ויצא ב, בראשית רבה מב ד ורבים אחרים), והנה עלתה מן המדבר מלכות רשעה עוד יותר, היא מלכות ישמעאל, שהיא מעבר לארבע המלכויות הנזכרות תדיר: בבל, מדי, יוון רומי. ראו פירוש רבי בחיי בן אשר לדברים ל ז: "וכן אמרו במדרש משלי: תחת שנואה כי תבעל (משלי ל כג) - זה עשו, שנאמר: ואת עשו שנאתי. ושפחה כי תירש גברתה - זה ישמעאל הבא מהגר. ומפני שבני ישמעאל קשין לישראל יותר מבני עשו, לכך קראן הכתוב "אויבין". וכן אמרו: תחת אדום ולא תחת ישמעאל". וזה נושא נכבד "תחת אדום ולא תחת ישמעאל", או שמא ההפך "תחת ישמעאל ולא תחת אדום", שכבר דנו בו גדולים וטובים ואף אנו התחלנו למלא אמתחתנו ממנו ובע"ה נשלים אותו ביום מן הימים. ולא התעכבנו והרחבנו בעניין זה, אלא משום שהוא מענייני היום וממעיני השעה והישועה.